

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ПЯНКОВСЬКА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81г366.57: 811.161.2: 811.112.2

**СЛОВА КАТЕГОРІЇ СТАНУ В СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ
НІМЕЦЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Ожоган Василь Михайлович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Ищенко Ніна Григорівна,
Національний технічний університет
“Київський політехнічний інститут”,
професор кафедри теорії, практики і
перекладу англійської мови

кандидат філологічних наук, доцент
Дробаха Лариса Валеріївна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
доцент кафедри зіставного мовознавства

Захист відбудеться “10” березня 2009 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “6” лютого 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню семантичних, формально-граматичних і семантико-синтаксичних особливостей слів категорії стану в структурі речень німецької й української мов. У роботі проаналізовано місце слів категорії стану в граматичних системах зіставлюваних мов, виявлено спільні та відмінні характеристики слів категорії стану в німецькій та українській мовах, а також структурно-семантичні типи речень із предикатами, репрезентованими словами категорії стану.

У мовознавчій літературі продовжує точитися дискусія щодо слів категорії стану, принциповим питанням якої є аргументи “за” і “проти” частиномовного статусу цих слів. У рамках цієї дискусійної проблеми в граматичній традиції сформувалися різні підходи до розгляду слів категорії стану: як окремої частини мови з такими назвами – *слова категорії стану* (В. В. Виноградов, М. А. Жовтобрюх, Н. А. Каламова, Б. М. Кулик, Л. В. Щерба), *безособово-предикативні слова* (Є. М. Галкина-Федорук, В. Д. Горяний), *станівник* (В. О. Горпинич), *стативи* (Б. А. Ільш); як окремого лексико-семантичного угруповання слів у межах інших частин мови, зокрема аналітичних дієслів (І. Р. Вихованець), предикативних прикметників (Л. С. Бархударов, П. І. Шлейвіс), предикативних прислівників (І. К. Білодід, О. Х. Востоков, А. П. Грищенко); за походженням від прислівників, іменників, прикметників (О. К. Балашвілі, І. К. Кучеренко, М. І. Стеблін-Каменський, Ф. Травнічек, А. Б. Шапіро).

Аналіз попередніх наукових праць дає підстави стверджувати, що слова категорії стану вивчалися переважно на матеріалі слов'янських мов – російської та української, але з часом стали предметом серйозного обговорення і в німецькомовній граматичній семантиці (В. Г. Адмоні, Н. Г. Козинська, Г. І. Тираспольський, А. Л. Томашевька, Н. Brinkmann, J. Erben, H. Glinz, W. Jung, W. Motsch). Натомість формально-граматичні й семантико-синтаксичні характеристики конструкцій зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах ще не були об'єктом комплексного зіставно-типологічного дослідження. Методика зіставлення синтаксичних конструкцій зі словами категорії стану в неблизькоспоріднених мовах апробується вперше й потребує подальшої розробки та вдосконалення.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її спрямованістю на вивчення граматичної і лексичної семантики тих класів слів, частиномовний статус яких у різних граматичних традиціях і дотепер залишається дискусійним. Застосування функціонально-граматичного й зіставно-типологічного підходів до аналізу слів категорії стану в структурі речень німецької й української мов дозволяє більш вичерпно охарактеризувати будову таких конструкцій на внутрішньомовних рівнях, визначити потенційні можливості встановлення семантико-синтаксичних відношень слів категорії стану з обов'язковими компонентами речень у міжмовному плані, а також виявити спільні й відмінні особливості лексико-граматичного розряду слів категорії стану в німецькій та українській мовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною наукової теми кафедри перекладу і загального мовознавства факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка № 0105U001846 “Зіставна типологія граматичних одиниць” (тему затверджено вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, протокол № 9 від 23 лютого 2004 р.).

Метою дисертаційної роботи є зіставлення генетичних, морфологічних і синтаксичних характеристик слів категорії стану в структурі речень німецької та української мов.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- уточнити частиномовний статус слів категорії стану в сучасному мовознавстві;
- виявити лексико-семантичні та граматичні особливості слів категорії стану в німецькій та українській мовах;
- розробити критерії визначення типологічних подібностей і розбіжностей формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації речень зі словами категорії стану в зіставляваних мовах;
- проаналізувати структурні типи безособових речень із предикатами – словами категорії стану в зіставляваних мовах;
- зіставити семантико-синтаксичну валентність предикатів, репрезентованих словами категорії стану, в структурі речень німецької та української мов;
- установити співвідношення формально-граматичної і семантичної структури речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах.

Об'єкт дослідження становлять синтаксичні конструкції зі словами категорії стану німецької й української мов.

Предметом дослідження є структурно-семантичні типи речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах.

Джерельною базою дисертації є матеріали тлумачних словників німецької та української мов: Duden. Das Bedeutungswörterbuch: in 12 Bänden, Wörterbuch der deutschen Sprache: in 6 Bänden / [hrsg. von R. Klappenbach, W. Steinitz], Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [hrsg. und neu bearb. von R. Wahrig-Burfeind]; Deutsch-Russisches Wörterbuch: in 3 Bänden / [Red. H. H. Bielfeldt], Словник української мови: в 11-ти томах, Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел], електронний словник “Словники України – інтегрована лексикографічна система”, електронний словник “МультиЛекс 2.0 (Немецько-русько-німецький)”. Фактичний матеріал дисертації становлять 2000 речень зі словами КС німецької й української мов (по 1000 конструкцій у кожній мові).

Методи дослідження. Зіставно-типологічний метод дозволив виявити спільні та відмінні функції слів категорії стану в структурі речень німецької й української мов; за допомогою методів: лексико-семантичного поля класифіковано слова категорії стану в лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) у

кожній мові; функціонально-семантичного поля – проаналізовано морфологічні й синтаксичні особливості слів категорії стану, зокрема ядерно-периферійний характер їхньої граматичної сполучуваності; на основі структурного методу встановлено взаємодію семантичної та формальної структур речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах; етимологічний аналіз сприяв визначенню первинного значення слів категорії стану в німецькій та українській мовах, а кількісний – установленню співвідношення структурних типів речень в обох мовах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше здійснено зіставно-типологічний аналіз синтаксичних конструкцій зі словами категорії стану в граматичних системах німецької й української мов; визначено відмінні особливості речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах: 1) формально-граматичні – за предикативною основою (двоскладні – в німецькій, односкладні – в українській мові) та 2) семантико-синтаксичні – в аспекті їхньої реченнєвотвірної спроможності (максимально тривалентні – в німецькій та максимально двовалентні – в українській мові), а також якісний склад лівобічних та правобічних синтаксем, комбінації облігаторних та факультативних непередикатних синтаксем у складі цих речень; виявлено закономірності співвіднесення семантичної і формально-граматичної структури досліджуваних конструкцій; упроваджено методуку зіставлення формально-граматичної й семантико-синтаксичної будови речень у німецькій та українській мовах.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження пов'язане з поглибленням теоретичних положень сучасної граматики щодо принципів класифікації слів за частинами мови загалом та слів категорії стану зокрема, з розробкою теоретичних концепцій зіставної синтаксичної семантики в аспекті визначення зв'язку валентності з семантико-синтаксичною будовою речення в неблизькоспоріднених мовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у зіставно-типологічних дослідженнях із проблем граматичної семантики, у процесі підготовки спецкурсів і спецсемініарів із семантичного синтаксису, у викладанні навчальних дисциплін: “Теоретичної граматики німецької мови”, “Сучасної української літературної мови” (розділи: “Морфологія” і “Синтаксис”), “Порівняльної типології німецької та української мов”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні словника слів категорії стану німецької та української мов.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлювалися в доповідях на *чотирьох* міжнародних наукових конференціях: “Проблеми типології граматичних одиниць” (м. Рівне, 2005 р.), “Новітні обрії розвитку германської та романської філології” (м. Запоріжжя, 2007 р.), “Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (м. Хмельницький, 2007 р.), “Мови і світ: дослідження та викладання” (м. Кіровоград, 2008 р.); на *двох* всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Сучасні орієнтири філологічної науки” (м. Херсон, 2006 р.), “Розвиток світової лінгвістики, літератури та перекладознавства”

(м. Черкаси, 2007 р.), а також на щорічних науково-звітних конференціях Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Кіровоград, 2004–2009 р.р.). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри перекладу і загального мовознавства факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у дев'яти публікаціях, вісім з яких надруковані у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (270 найменувань, з яких 58 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (11 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу (44 найменування). Повний обсяг дисертації – 208 сторінок, основний зміст викладено на 171 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну дисертації, описано методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, окреслено теоретичне й практичне значення одержаних результатів, указано форми їхньої апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** “Статус слів категорії стану в сучасному мовознавстві” уточнено статус слів категорії стану (далі КС) у граматичних системах німецької й української мов, з'ясовано їхню предикативну функцію в складі присудка, розроблено критерії визначення семантико-синтаксичної валентності предикатів, виражених словами КС, та методику зіставлення синтаксичних конструкцій зі словами КС у неблизькоспоріднених мовах.

У сучасній лінгвістиці існує два підходи до класифікації частин мови: 1) гетерогенний (В. Г. Адмоні, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, І. К. Кучеренко, Л. В. Щерба), що ґрунтується на семантичному, морфологічному й синтаксичному принципах, покладених в основу виокремлення певного класу слів, та 2) гомогенний, представники якого (Ш. Баллі, А. М. Мухін, О. П. Суник) вважають самодостатнім лише один критерій розподілу слів за частинами мови: або семантичний, або морфологічний, або синтаксичний. Проте дискусія щодо переваги першого чи другого підходу триває в граматиці й у ХХІ ст., принциповими питаннями якої залишаються: 1) перегляд традиційних класифікацій слів за частинами мови; 2) надання статусу частини мови певним групам слів, серед яких особливе місце посідають слова КС.

Ідея розглядати слова КС як окрему частину мови, запропонована свого часу Л. В. Щербою й В. В. Виноградовим та підтримана М. С. Поспеловим, О. В. Ісаченком, В. О. Горпиничем та ін., і досі продовжує розвиватися. Відкритість цього питання на сучасному етапі розвитку граматики пояснюється відмінною

позицією тих науковців, які категорично заперечували частиномовну самостійність слів КС (Л. Л. Буланін, І. Р. Вихованець, І. К. Кучеренко, І. І. Мещанінов, В. М. Мігірін, Фр. Травнічек).

У німецькій граматичній семантиці слова КС розглядали в системі прикметника або прислівника (U. Engel, O. Jespersen, G. Helbig, G. Starke). Питання ж про слова КС як окремий лексико-граматичний розряд у німецькій граматиці вперше порушили російські дослідники-германісти (Б. А. Ільш, Н. Г. Козинська, Г. І. Тираспольський, А. Л. Томашевська, Ц. Н. Шрайбер), на думку яких, у німецькій мові є розряди слів зі значенням стану, які за семантикою й граматичними функціями відрізняються від прикметників та прислівників і можуть становити окрему частину мови. У результаті ґрунтовних досліджень було встановлено, що слова КС у німецькій мові характеризуються специфічним синтаксичним уживанням, морфологічними особливостями й мають здатність сполучатися з іншими словами в реченні. За своєю семантикою й функціями вони відповідають словам КС української мови, що дає підстави використовувати термін, запроваджений слов'янськими лінгвістами, щодо граматичного ладу німецької мови.

Сучасний етап дослідження слів КС характеризується синтезом наукової думки, що в німецькій та українській мовах ці слова виконують синтаксичну функцію предиката в реченні, характеризуються спільними морфологічними ознаками (є незмінними і в поєднанні зі зв'язками мають форми способу, часу, виду), а також загальною для всіх одиниць цієї групи семантикою стану. Ці особливості є цілком обґрунтованими для визначення слів КС як окремої частини мови. В авторській концепції дисертаційного дослідження слова КС розглядаються як самостійна невідмінювана частина мови, що позначає різні стани людини й довкілля, виконуючи в реченні синтаксичну функцію головного члена.

Предикати, репрезентовані словами КС, на семантико-синтаксичному рівні сполучаються з суб'єктивними й об'єктивними синтаксемами. Критеріями для визначення типу валентності слів КС є: 1) лексико-семантичний, за яким встановлюється їхня приналежність до однієї з шести ЛСГ: ЛСГ із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини; ЛСГ слів КС на позначення стану довкілля; ЛСГ слів КС з морально-етичною оцінкою стану або доцільності/недоцільності; ЛСГ слів КС на позначення фізичного стану істот; ЛСГ слів КС із суб'єктивною оцінкою стану оточення або щодо тривалості його в часі чи в просторі; ЛСГ слів КС з модальним значенням; 2) семантико-синтаксичний, за яким виявлено типи лівобічних (суб'єктивних) і правобічних (об'єктивних) синтаксем. Ці критерії покладено в основу розробки методики зіставлення синтаксичних конструкцій зі словами КС у німецькій та українській мовах, яка дала змогу дійти нових висновків у розв'язанні досліджуваної дискусійної проблеми.

У другому розділі **“Семантичні й формально-граматичні особливості функціонування слів категорії стану в німецькій та українській мовах”** на основі семантики стану слова КС скласифіковано у лексико-семантичні групи та за

характером їхньої граматичної сполучуваності – у функціонально-семантичні групи, зіставлено формально-синтаксичну структуру речень зі словами КС у німецькій та українській мовах.

Слова КС у дисертаційній роботі визначалися на основі дефініцій із тлумачних словників (Duden. Das Bedeutungswörterbuch: in 12 Bänden, Wörterbuch der deutschen Sprache: in 6 Bänden / [Hrsg. von R. Klappenbach, W. Steinitz], Словник української мови: в 11-ти томах, Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]), де спільною для всіх досліджуваних одиниць є категорійна семантична ознака стану. З-поміж ядерних семантичних ознак слів КС дослідники (Ф. Ш. Акмалова, Т. В. Булигіна, Є. М. Галкина-Федорук) називають відношення до часової осі, інактивність, орієнтованість на суб'єкт стану, тимчасовість; до периферійних ознак зараховують модальне значення, просторово-часові відношення, оцінку стану.

Лексеми зі значенням стану в німецькій мові походять зі спільногерманського розряду слів із семантикою стану, свідченням цього є готські слова КС: *azetizo, batizo, god, sutizo, rapizo, skuld, wai* (Г. І. Тираспольський), напр.: *...god ist unsis her wisan...* ‘...добре нам тут бути...’; *Skuldu ist unsis kaisara gild giban?* ‘Чи потрібно платити податок кесареві?’. Українські еквіваленти слів категорії стану сягають давньоруської мови (Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук), про що свідчить уживання конструкцій зі словами *годѣ* (гоже), *лѣно*, *добро*, *любо*, *лъзѣ*, *не лъзѣ*, *надобѣ*, *не надобѣ* у найдавніших пам'ятках, напр.: *лѣнише смерть, ниже продолженъ животь в нищети; а Всеволодъ ажъ восхочъ (т) с нами оуладитисѣ. а оуладитьсѣ а тобѣ не надобѣ с братомъ Двдѣмъ*. В обох мовах вони виступали в складі безособових конструкцій на позначення емоційного, фізичного стану тощо.

Відповідно до словникового значення слів КС (для аналізу та зіставлення було відібрано із тлумачних словників 280 слів КС німецької мови й 350 – української), останні було скласифіковано в шість ЛСГ, спільних для досліджуваних мов:

1. ЛСГ із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини (87 од. у нім. і 91 од. в укр. мові): нім. *angenehm, angst, bequem, bitter, falsch, freudig, gut, schade, ūbel*; укр. *бенкетно, боязко, весело, горе, добре, досада, приємно, радісно, смішно, соромно* й под. Зіставлявані одиниці утворені переважно від прикметників: нім. *angenehm* → *angenehm, gut* → *gut*; укр. *радісний* → *радісно, смішний* → *смішно*; рідше – від іменників: нім. *die Angst* → *angst, der Schade* → *schade*; укр. *горе* → *горе, досада* → *досада*. Ядро цієї ЛСГ становлять: нім. *falsch* – лат. *falsus* ‘falsch’; *ūbel* – с.-в.-н. *ūbel*, д.-в.-н. *ubil*, гот. *ubils* ‘schlecht’; пор. з укр. *боязко* – псл. **bojati se*, спор. з лит. *bajys* ‘страшний’, лтс. *bijaties* ‘боятися’, д.-інд. *bhṛjate* ‘боїться’; *смішно* – псл. **smijati (smjati) se, *smėjo se, *směxъ* (і.-с. **smei-so-s/*smoi-so-s*) ‘сміятися, жартувати’. До периферії цієї ЛСГ належать: нім. *angenehm* – с.-в.-н. *gen̄te*, пізн.-д.-в.-н. *gināmi*, д.-в.-н. *nāmi* ‘те, чому можна навчитися’ (герм. **nātia-* прикм. від *nehmen*); *bequem* – с.-в.-н. *beqūnte*, д.-в.-н. *biquāmi* ‘підходящий, пригодний’, пох. від

гот. *qiman* ‘підходити, пасувати’; пор. з укр. *добре* – псл. **dobrъ* ‘відповідний, підходящий, корисний’, утв. від *doba* ‘доба’; *соромно* – псл. **sormъ* ‘сором’ (і.-є. **kormo-* ‘мука, біль’, і.-є. **sormo-* ‘червоний колір’).

2. ЛСГ слів КС на позначення стану довкілля (81 од. у нім. і 84 од. в укр. мові): нім. *dunkel, finster, mondlos, nebelig, rauchig, trübe*; укр. *вітрянно, душно, жарко, затишно, місячно* тощо. Зіставлявані одиниці утворені переважно від прикметників: нім. *dunkel* → *dunkel*, *mondlos* → *mondlos*; укр. *вітрянний* → *вітрянно*, *жаркий* → *жарко*. Ядро цієї ЛСГ становлять: нім. *finster* – с.-в.-н. *vinster*, д.-в.-н. *finstar*, ‘темрява’, с.-в.-н. *dinster*, д.-в.-н. *dinstar* ‘темно’; *rauchig* – с.-в.-н. *rouch*, д.-в.-н. *rouh*, пох. від герм. **rauki-* ‘дим’; пор. з укр. *вітрянно* – псл. **větrъ, vejati* ‘віяти’, спор. з лит. *vetra* ‘буря’, прус. *wetro* ‘вітер’, ірл. *feth* ‘повітря’; *тепло* – псл. **teplъ* ‘теплий’ (д.-інд. *tṛpati* ‘нагріває, горить’, і.-є. **tep-* ‘бути теплим’). До периферії цієї ЛСГ належать: нім. *trübe* – с.-в.-н. *trūebe, truobe*, д.-в.-н. *fruobi* ‘без світла, темний’, перв. знач. ‘густий, в’язкий, тягучий’; пор. з укр. *імлісто* – псл. **tǔgla*, спор. з лит. *migl̂b*, лтс. *migla* ‘туман’, д.-інд. *meghḅh* ‘хмара’ (і.-є. **meigh-* ‘мигати; темрява, хмара’); *мілко* – псл. **mēlъkъ* ‘міленький’, пов’яз. з **mēlъ* ‘прибережний пісок’, спор. з д.-в.-н. *melm* ‘пил, пісок’ (і.-є. **mel-* ‘молотити’).

3. ЛСГ слів КС з морально-етичною оцінкою стану або доцільності/недоцільності (45 од. у нім. і 60 од. в укр. мові): нім. *faul, plump, schlimm, schrecklich, wunderbar*; укр. *біда, гріх, жаль, кривда, лихо, негоже, недоцільно* та ін. Зіставлявані одиниці утворені переважно від прикметників у німецькій мові: нім. *faul* → *faul*, *schrecklich* → *schrecklich*, від іменників та прикметників – в українській: укр. *біда* → *біда*, *жаль* → *жаль*, *недоцільний* → *недоцільно*. Ядро цієї ЛСГ становлять: нім. *wunderbar* – с.-в.-н. *wunder*, д.-в.-н. *wuntar* ‘подив, надзвичайне’; пор. з укр. *біда* – псл. **bēda*, спор. з лит. *bed̂b*, лтс. *bėda* ‘біда, горе’, д.-інд. *bādhaḥ* ‘труднощі, страждання’; *кривда* – псл. **krivъda* ‘несправедливість, кривда’, пох. від **kriviti* ‘кривити, робити неправильні вчинки’. До периферії цієї ЛСГ належать: нім. *faul* – с.-в.-н., д.-в.-н. *fūl*, гот. *fūls* ‘гнилий, протухлий’; *schlimm* – с.-в.-н. *slimp* ‘кривий, косий’, д.-в.-н. **slimb* ‘нахил’, пов’яз. з лтс. *slips* ‘кривий, косий’; пор. з укр. *гріх* – псл. **grěxъ* (лит. *graiḥъs*, лтс. *greizs* ‘кривий’, гр. *χρεος* ‘борг, вина’); *лихо* – псл. **lixъ* ‘зайвий’, пов’яз. з **lisiti* ‘лишити’.

4. ЛСГ слів КС на позначення фізичного стану істот (31 од. у нім. і 42 од. в укр. мові): нім. *behaglich, heiЯ, leicht, schwer, wohl*; укр. *важко, жарко, затишно, темно, чутно* й под. Зіставлявані одиниці утворені переважно від прикметників: нім. *heiЯ* → *heiЯ*, *schwer* → *schwer*; укр. *важкий* → *важко*, *затишний* → *затишно*. Ядро цієї ЛСГ становлять: нім. *behaglich* – с.-в.-н. *behagen* ‘приємний’, англ.-сакс. *onhagian* ‘подобатися, підходити’; пор. з укр. *видно* – псл. **vidъ* < **veid-*, спор. з гот. *witan, witaida* ‘дивитися, споглядати’, лат. *video* ‘бачу’ (і.-є. **ueid-/uoid-/uid-* ‘дивитися, знати’); *легко* – псл. **lǔgъkъ* ‘легкий, неважкий’, спор. з д.-інд. *laghu* ‘легкий, швидкий’ (і.-є. **legh/ *lengh-* ‘легкий’). До периферії цієї ЛСГ належать: нім. *schwer* – с.-в.-н. *sw̄nre, swāre*, д.-в.-н. *swāri*,

swāro, гот. *swērs* ‘поважний, шановний’; *wohl* – с.-в.-н. *wol*, д.-в.-н. *wola*, *wala* ‘по бажанню’, і.-герм. **uelo-* ‘бажання’; пор. з укр. *боляче* – псл. **boljь*, спор. з д.-в.-н. *balo* ‘згуба, зло’, д.-ісл. *bol*, д.-англ. *bealu* ‘злість’.

5. ЛСГ слів КС із суб’єктивною оцінкою стану оточення або щодо тривалості його в часі чи в просторі (25 од. у нім. і 38 од. в укр. мові): нім. *bereit*, *genug*, *langsam*, *nahe*, *spät*; укр. *близько*, *готово*, *гріх*, *досить*, *пора* тощо. Зіставлявані одиниці утворені від прикметників: нім. *langsam* → *langsam*, укр. *близький* → *близько*; від прислівників: нім. *genug* → *genug*, укр. *досить* → *досить*; від іменників: укр. *пора* → *пора*. Ядро цієї ЛСГ становлять: нім. *genug* – д.-в.-н. *ginuog* (*i*) ‘достатній’, *ginah* ‘достатньо’, гот. *ganōhs*, *ganah* ‘достатньо’; *langsam* – д.-сакс. *longsum*, англ.-сакс. *langsam* ‘довготривалий’; пор. з укр. *готово* – псл. **gotovъ*, спор. з алб. *gatl* ‘готовий’, вл. *hot* ‘приготування’; *досить* – псл. **do syti* ‘до ситості’ (лат. *satis* ‘досить, доволі’). До периферії цієї ЛСГ належать: нім. *bereit* – с.-в.-н. *be-*, *gereit* (*e*) ‘охоче, услужливо’, д.-в.-н. *reti* ‘вправно, уміло, готово’; пор. з укр. *близько* – псл. **blizь*, **blizькъ* (і.-с. **bhlig*’-/**bhleig*’- ‘давяти, тиснути’).

6. ЛСГ слів КС з модальним значенням (11 од. у німецькій і 35 од. в українській мові): нім. *bedürftig*, *möglich*, *not*, *notwendig*; укр. *дозволено*, *можна*, *незмога*, *необхідно*, *потрібно*, *треба* і т.д. Зіставлявані одиниці утворені від прикметників: нім. *möglich* → *möglich*; укр. *необхідний* → *необхідно*; від іменників: нім. *die Not* → *not*; від дієслів: *не могли* → *незмога*. Ядро цієї ЛСГ становлять: нім. *möglich* – і.-герм. **māgh-*, **māgh-* ‘могти, бути спроможним’; пор. з укр. *дозволено* – псл. **izvoliti* ‘захотіти, побажати’, **voliti* ‘воліти’, **volja* ‘воля’; *можна* – псл. **mogti* ‘могти’, спор. з гот., д.-в.-н. *magān* ‘могти’, н.-в.-н. *muogen* ‘хотіти, любити’. До периферії цієї ЛСГ належать: нім. *not* – д.-в.-н., с.-в.-н. *nōt*, герм. **naupi* ‘мучити до виснаження, виснажено падати’; пор. з укр. *потрібно* – цсл. *ПОТРЕБИТИ* ‘винищити, витратити, очистити’, р. *потреблять* ‘витрачати, з’їдати, знищувати’; *треба* – псл. **terb-* ‘потреба, необхідність’, **terbiti* ‘корчувати, чистити, робити корисним’.

Проведений етимологічний аналіз підтвердив думку вчених про те, що ядро слів КС становлять ті лексеми, первинне значення яких пов’язувалося зі станом людини, природи і довкілля, а периферійні слова КС набули семантики стану в процесі функціонування.

На основі морфологічних і синтаксичних особливостей слів КС визначено 2 функціонально семантичні групи (далі ФСГ): 1) за характером граматичної сполучуваності слів КС; 2) за структурними різновидами конструкцій зі словами КС.

За характером граматичної сполучуваності для слів КС у зіставляваних мовах властиві такі морфологічні ознаки:

1) відсутність парадигми відмінювання, за винятком компаратива слів КС, утворених від якісних прикметників, – у німецькій та лексем на *-o*, *-e* – в

українській: нім. *Es wird Ihnen besser sein*” (H. Keller); укр. *Добре, коню, буде тобі, та не гірше і хазяїнові* (П. Мирний);

2) наявність форм часу: а) теперішнього (зі зв’язками *sein, werden* і вторинними зв’язками *tun, stehen* у німецькій, напр.: нім. *Nass und nösser wird im Saal und auf den Stufen* (J.W. Goethe); з нульовою зв’язкою *бути* (слід зазначити, що в процесі розвитку української мови (XVI–XVIII ст.) уживання беззв’язкових конструкцій поширювалося, оскільки іменний присудок без зв’язки не має ані стилістичних, ані смислових, ані лексико-семантичних обмежень (О. С. Мельничук, О. І. Соболевський), напр.: укр. *Скрізь безлюдно на дорозі* (Л. Глібов); або напівповнозначними зв’язками *стати, зробитися* в українській мові: укр. *Хороше і затишно стає їй на серці від цього голосу* (О. Довженко); б) минулого (зі зв’язками *sein, werden, tun, stehen* у формі Imperfekt, Perfekt або Plusquamperfekt / *було, стало, зробилося*): нім. *Unheimlich still und reglos war es oben...* (B. Apitz); укр. *В палаці було весело і гамірливо* (А. Рибак); в) майбутнього (зі зв’язками *sein, werden, tun, stehen* у формі Futur I / *буде, стане* й под.): нім. *In einigen Jahren wird es seicht am Ufer sein* (L. Thoma); укр. *Все буде благополучно* (В. Собко);

3) здатність утворювати: а) умовний спосіб: нім. *Leichter würde ihm danach nicht* (Th. Fontane); укр. *Добре було б їй при матері рідній* (М. Вовчок); б) наказовий спосіб, який для слів КС є здебільшого формальним, оскільки ця форма маловживана у художньому та розмовному мовленні: нім. *Sei es ihm besser* (Th. Storm); укр. *Нехай нам буде гірше* (М. Куліш).

На синтаксичному (формально-граматичному) рівні слова КС можуть виступати безособово-предикативним компонентом у структурі аналітичного головного члена речення, граматичне значення якого виражає зв’язка, а лексичне – іменна частина. Таким чином, у структурі аналітичного головного члена речення слова КС можуть виступати з експліцитною або імпліцитною зв’язкою в українській (*бути, стати, ставати, зробитися*) та облігаторною в німецькій мові (*sein, werden*), оскільки двочленність є нормою німецького синтаксису. Саме зв’язка надає словам КС семантики темпоральності: нім. *Wie ist es nun leer und tot* (H. Eichendorf); *Es wurde langsam hell* (B. Apitz); *Es wird Ihnen besser sein* (H. Keller); укр. *Гарно мені й приємно* (І. Нечуй-Левицький); *Не пожалував він її, а стало йому якось уразливо, негарно* (М. Вовчок); *Там мені буде не так уже й кепсько* (Є. Гуцало).

Характерною особливістю слів КС німецької мови є їхня синтаксична сполучуваність із безособовим прономінативом *es*, що виконує функцію підмета, забезпечуючи структурну спільність особових і безособових речень: нім. *Es war kahl in dieser Nacht...* (H. Korall); *Es war dämmerig und feucht wie nach einem Regen* (E. M. Remarque).

Слова КС мають здатність керувати відмінковими формами. У німецькій мові слова категорії стану поєднуються із залежним компонентом: а) додатком у давальному відмінку, що виконує функцію суб’єктного локалізатора: нім. *Erst hatte*

ich gedacht, es sei ihm langweilich gewesen... (Н. Вцлл); б) у давальному відмінку, якому відповідає місцевий української мови: нім. *Es war schwyl in der Luft* (М. Ende); в) у давальному відмінку з прийменником *mit*: нім. *Schlimmer ist es mit Johannes* (Н. Вцлл); г) у знахідному відмінку в поєднанні з прийменниками *für* або *um*: нім. *Für dich ist mir nichts zu schade* (Th. Mann).

В українській мові слова КС керують здебільшого давальним відмінком, місцевим, рідше – родовим (з прийменником і без прийменника), а також знахідним відмінком прямого об'єкта: укр. *Благо тобі, друже-брате. Як є в тебе хата* (Т. Шевченко); *Хоч у голові пусто, аби грошей густо* (Нар. тв.); *Нам з тобою буде видно море...* (М. Нагнибіда). Для української мови характерна відсутність суб'єкта стану в прямому (називному) відмінку, тоді як у німецькій аналогічний стан може передаватися іменниками й особовими займенниками у формі називного відмінка, пор.: нім. *Er war neidisch um ihren Wohlstand* (Th. Fontane) 'Йому було заздрісно через їхній добробут'; *Er tat mir leid* (Н. Hesse) 'Мені стало жаль його'.

Отже, зіставний аналіз граматичних особливостей слів КС в німецькій і українській мовах показує, що вони здебільшого подібні. Зокрема спільними є: відсутність словозміни (за винятком утворення компаратива), синтаксична функція, вживання зі зв'язкою, аналітичне утворення видо-часових форм, здатність керувати відмінковими формами. Розбіжності полягають насамперед у тому, що в українській мові слова КС можуть поєднуватися з нульовою зв'язкою, тоді як у німецькій вона є обов'язковою. Крім того, на відміну від конструкцій з предикатами стану в українській мові, у якій суб'єкт стану відсутній, у німецькій можуть використовуватися особові двоскладні речення.

Слова КС виступають у зіставлюваних мовах головним членом безособового речення і можуть поєднуватися з різними поширювачами: а) додатком, що позначає суб'єкт у формі дав. відмінка: нім. *Es ist ihm alles ganz gleich* (М. Ende); укр. *Раптом їй стало ясно, що Клименко не помиляється* (О. Гуреїв); б) прямим об'єктом у знах. чи род. відмінках в українській мові та непрямим об'єктом в акузативі – в німецькій: нім. *Es ist schade um ihn und seine Schwester*; укр. *Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить* (Нар. тв.); в) обставиною, вираженою прислівником або іменником із прийменником у род., оруд. чи місц. відмінку в українській та у дав. відмінку в німецькій мові: нім. *DrauЯen war es feucht und neblig* (Е. М. Remarque); укр. *Сонце високо підбилося вгору, надворі стало душно* (М. Коцюбинський).

Другу ФСГ становлять структурні різновиди речень зі словами КС у зіставлюваних мовах, скласифіковані за характером граматичної будови предикативного центру (табл. 1): 1) однокомпонентні речення (236 реч. в укр. мові): укр. *Робиться холоднуvато* (О. Довженко); 2) двокомпонентні речення (424 реч. у нім. і 364 реч. в укр. мові): нім. *Es war mondlos, aber der Himmel war voller Sterne* (Е. М. Remarque); укр. *Болісно стало Максиму* (Н. Рибак); 3) речення з трикомпонентною структурою (208 реч. у нім. і 199 реч. в укр. мові): нім. *Es ist niemandem bekannt* (Н. Keller); укр. *Останові було чогось трохи клопiтно на душi*

(Б. Грінченко); 4) чотирикомпонентні речення (91 реч. у нім. мові): нім. *In der Stube war es halbdunkel vom Zigarettenrauch* (Th. Mann); 5) безособові реченнєві утворення з предикатами стану в українській і німецькій мовах можуть мати подвійну предикативну основу, до складу якої входить два повнозначних слова – слово КС та інфінітив (96 реч. у нім. і 201 реч. в укр. мові): нім. *Es ist schädlich für Ihre Gesundheit, so viel zu arbeiten* (Duden); укр. *Богданові радісно було зустріти тут цю людину* (О. Гончар).

Таблиця 1

Кількісна характеристика структурних типів речень зі словами КС у німецькій та українській мовах (по 1000 реч. у кожній мові)

Структурні типи	Структурні схеми	Нім. мова	Укр. мова
Безособові однокомпонентні речення	(cop) Pread	–	236 реч.
Безособові двокомпонентні речення	Pron (Es) – cop Pread	270 реч.	–
	№ ₃ /Pron ₃ – (cop) Pread / (cop) Pread – № ₃ /Pron ₃	154 реч.	258 реч.
	(cop) Pread – Adv / Adv – (cop) Pread	–	106 реч.
Безособові трикомпонентні речення	Pron (Es) – cop Pread – № ₃ /Pron ₃	95 реч.	–
	№ ₃ /Pron ₃ – (cop) Pread – № _{2...}	24 реч.	32 реч.
	(cop) Pread – № ₃ /Pron ₃ – № _{2...}	–	26 реч.
	№ ₃ /Pron ₃ – (cop) Pread – Adv	56 реч.	49 реч.
	Adv – № ₃ /Pron ₃ – (cop) Pread	–	12 реч.
	Adv – (cop) Pread – № _{2...} / (cop) Pread – Adv – № _{2...}	–	18 реч.
	№ ₃ /Pron ₃ – (neg) (cop) Pread – № ₄ / (neg) (cop) Pread – № ₃ /Pron ₃ – № ₄ /	33 реч.	42 реч.
Безособові чотирикомпонентні речення	Pron (Es) – cop Pread – № ₃ /Pron ₃ – № _{2...}	16 реч.	–
	Pron (Es) – cop Pread – № ₃ /Pron ₃ – Adv	34 реч.	–
	Adv – cop Pread – Pron (es) – № _{2...}	41 реч.	–
Безособові речення з інфінітивом	(cop) Pread Inf	–	118 реч.
	Pron (Es) – cop Pread Part (zu) Inf	48 реч.	–
	(cop) Pread – № ₃ /Pron ₃ – Inf	–	83 реч.
	Pron (Es) – cop Pread – № _{2...} – Part (zu) Inf	16 реч.	–
	Pron (Es) – cop Pread – № ₃ /Pron ₃ – Part (zu) Inf	32 реч.	–
Особові речення	№ ₁ – cop Pread	29 реч.	–
	№ ₁ – cop Pread – № _{2...}	97 реч.	–
	№ ₁ – cop Pread Part (zu) Inf /	55 реч.	–
	№ ₁ – cop Pread – № _{2...} – Part (zu) Inf	–	–

У німецькій мові слова КС, утворені від предикативних прикметників, можуть виступати також у складі особових конструкцій (див. табл. 1) і характеризуються такими основними типами предикативно-іменних дистрибуцій:

1) речення з двокомпонентною структурою, в яких слова КС корелюють з суб'єктом стану, вираженим субстантивом або прономінативом у називному відмінку, напр.: нім. *Das Geld ist futsch* (WDG); *Wir sind quitt* (WDG);

2) трикомпонентні конструкції, напр.: нім. *Karl war damit einverstanden* (F. Kafka); *Sie sind schuld an seinem Elend* (B. Brecht).

3) конструкції з інфінітивом: нім. *Auch Hanno war auferstande, sich diesem Eindruck zu entziehen* (Th. Mann).

Отже, слова КС мають подібні синтаксичні ознаки в зіставляваних мовах. У реченні вони є незалежним головним членом безособового речення, уживаються зі зв'язкою, не вступають у підрядний синтаксичний зв'язок з іншими словами. Слова КС можуть поєднуватися із суб'єктом стану в давальному відмінку, прямим чи непрямым об'єктом, обставиною тощо. Істотною відмінністю між словами КС в німецькій й українській мовах є те, що українські конструкції на формально-граматичному рівні є переважно односкладними, тоді як у німецьких реченнях обов'язково присутній підмет, виражений безособовим займенником *es*.

У третьому розділі “Структурно-семантична типологія речень зі словами категорії стану німецької й української мов” виявлено структурно-семантичні типи конструкцій із предикатами стану, які виражені словами категорії стану, встановлено семантико-синтаксичні відношення між їхніми компонентами, валентний потенціал слів КС у зіставляваних мовах, кореляцію семантичної й формально-граматичної структури речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах.

Слова КС становлять предикативну основу речень, різних за граматичною будовою предикативного центру в зіставляваних мовах: у німецькій мові – це обов'язково двоскладні безособові й особові речення, напр.: нім. *Es ist mir hier behaglich* (Th. Storm); *Er ist allen Vergnügungen feind* (E. Kdstner); в українській – односкладні безособові речення: укр. *Сьогодні по всій Каховці жарко* (О. Гончар); *Тухло в кузні* (А. Головка).

Як проміжний тип між одночленною та двочленною моделями німецького речення розглядають конструкції на зразок *Mir ist kalt* ‘Мені холодно’ – по суті еліпс повної моделі *Es ist mir kalt*, враховуючи, що цей еліпсований варіант за частотністю вживання в німецькій мові є панівним щодо свого прототипу. Особливістю цієї моделі є особовий зміст у безособовій формі. У німецькій мові такий тип формально-безособового речення обмежений сферою вираження стану людини або живої істоти: нім. *Es war ihm sehr unbehaglich zumute* (B. Kellermann); “*Ach, mir ist so unbeschreiblich wohl*”, *lispelte er...* (H. Hoffmann).

Семантико-синтаксичні відношення в реченнях зі словами КС зумовлені взаємодією їхньої формально-синтаксичної та семантичної структури й залежать, по-перше, від компонентів предикативної основи, а по-друге, від лексичного значення слів. Семантико-синтаксична структура речень зі словами КС у зіставляваних мовах здебільшого однакова, що можна пояснити спільними

закономірностями мислення й відбиття дійсності представниками німецького й українського етносів. Аналізовані конструкції в українській мові можуть бути (див.: табл. 1 на стор. 11): 1) однокомпонентними: укр. *Повітря тремтить від спеки...* **Широко, гарно, спокійно** (М. Коцюбинський); 2) двокомпонентними: укр. *Біда мені, усе слабую та й слабую* (М. Коцюбинський) 3) у максимальному вияві – трикомпонентними: укр. *Сашкові ж було недобре на душі, почувався винним перед товаришем* (Ю. Бедзик); у німецькій мові: 1) двокомпонентними: нім. *Mir ist schwindlig* (St. Zweig); 2) трикомпонентними: нім. *Am Morgen war es schon winterlich* (Th. Mann); 3) у максимальному вияві – чотирикомпонентними: нім. *Ich bin dem Freunde für das Geschenk dankbar* (L. Thoma).

Залежно від свого лексичного значення слова КС можуть корелювати з суб'єктною синтаксею здебільшого у формі давального відмінка: нім. *Es ist ihm leicht, das zu machen*; *Тарасові було і цікаво, і трохи боязко їти до школи* (О. Іваненко); хоча в німецькій мові вона може бути представлена й номінативом: нім. *Sie sind ein Vermügen wert* (E. M. Remarque). Окрім того, предикати стану здатні відкривати позицію об'єкта стану: нім. *Es ist schade um ihn* (St. Zweig); укр. *...Невже вам жалко п'ятка?* (Леся Українка); також поєднуватися з локативною або темпоральною синтаксею: нім. *Im Garten war es mondhell; Und damit ist es für heute genug* (J. Bobrowski); укр. *Жарко, задушливо в кімнаті, дарма, що вікно відчинене* (О. Гончар); *Тепер на морі чудесно* (М. Коцюбинський).

Характерним явищем для зіставлюваних мов є індуктивність слів КС – здатність поєднуватися з дієсловом в інфінітиві. Інфінітив у складі конструкцій із семантикою стану уточнює предикат і надає висловленню логічної завершеності. Речення з подвійною предикативною основою можуть репрезентувати: 1) пряму можливість дії, вираженої інфінітивом: нім. *Es ist möglich, fleißiger zu studieren* (E. Kdstner); укр. *Такими руками можна робити все* (М. Коцюбинський); 2) імовірну, проблематичну можливість виконання дії: нім. *Ist es möglich, in einem fremden Land glücklich zu sein?* (H. Keller); укр. *Чи можливо реалізувати Ваши наміри?* (А. Копиленко); 3) заперечення спроможності реалізації: нім. *Es war unmöglich, bei solchem Wetter weiter zu fahren* (B. Kellermann); укр. *Нудною, нецікавою здалась би та розмова. Але була в ній якась краса, яку несила висловить* (М. Рильський); 4) необхідність дії, обов'язок утілення дії: нім. *Es ist uns notwendig, alle Vorschriften zu machen* (H. Hesse); укр. *Їм треба було зникнути непомітно* (В. Козаченко); 5) оцінку дії: нім. *Es ist schrecklich zu hören* (Th. Storm); укр. *Негоже зневажливо говорити про хліб* (О. Іваненко).

Семантико-синтаксична структура елементарного простого речення з КС зумовлена валентним класом предиката. Предикати, виражені словами КС, є в зіставлюваних мовах авалентними (22 од. у нім. і 25 од. в укр. мові), одновалентними (157 од. у нім. і 219 од. в укр. мові), а в максимальному вияві – двовалентними (98 од. у нім. і 106 од. в укр. мові). У німецькій мові слова категорії стану зрідка можуть бути ще й тривалентними (3 од.).

До одновалентних слів КС належать такі лексеми, які своїм значенням програмують наявність одного аргумента, що в реченні виконує роль суб'єкта

стану: нім. *Mir ist angst und bange* (Th. Fontane); *Der Frau war kalt...* (St. Zweig); укр. *Мені сумно* (М. Куліш); *Хлопцеві було холодно* (А. Тесленко).

Поширеними в німецькій та українській мовах є конструкції зі словами КС, які можуть мати факультативні актанти. Відсутність валентно пов'язаних компонентів пояснюється тим, що предикат є самодостатнім і позначає стан, що триває без участі яких-небудь членів. Такі однокомпонентні речення утворюють мінімальну односкладну структурну схему речення в українській мові, але зберігають двоскладність у німецькій, пор.: укр. *Так місячно, хоч голки збирай* (Нар. тв.) – нім. *In der Nacht was es mondhell...* (E. M. Remarque).

Субстанційна синтаксема у функції суб'єкта стану перебуває в лівобічній валентній позиції при предикатах стану, орієнтованих на “пасивний” суб'єкт. Найчастіше функцію суб'єкта стану в обох мовах виражає давальний відмінок: нім. *Dem Jungen war frühlich zumute* (H. Hesse); укр. *Сьогодні я такий співучий, так гордо й радісно мені* (В. Сосюра); окрім того, він може бути представлений у німецькій мові з прийменником *von*: нім. *Auch war es schon von ihr, dass sie zu ihm hielt* (L. Feuchtwanger), а також акузативом із препозитивом *für*: *Jetzt war es für ihn schon zu spät* (A. Seghers).

Двовалентні предикати стану вимагають, крім суб'єкта стану, ще один елемент – об'єкт стану, локатив або темпоратор. Об'єктна синтаксема позначає істоту або предмет, з яким пов'язана статична ситуація: нім. *Er ist Ihrer Unterstützung bedürftig* (L. Thoma); укр. *Шкода мені матері старої...* (П. Мирний). Особливість правобічних локативних субстанційних синтаксем полягає в тому, що вони можуть уживатися в різних відмінках – прийменникових і безприйменникових, що залежить від семантики кожної окремої лексичної одиниці: нім. *Dem Mädchen war gemühtlich im Vatershause* (Th. Storm); укр. *Я ... взяв собі на мислі, Що Вишеньці моїй предобре у саду* (Є. Гребінка). У складі конструкцій з КС можуть виступати також вторинні предикатні синтаксеми, які виражають здебільшого темпоральні семантико-синтаксичні відношення: нім. *Zu dieser Tageszeit war es in der Badeanstalt leer* (St. Zweig); укр. *Десь після обіду похмуро й безпросвітно стало* (Ю. Збанацький).

Двовалентність є максимальною синтаксичною межею поєднуваності слів КС української мови, на відміну від німецьких, які можуть взаємодіяти ще з одним елементом: нім. *Für dich ist mir nichts zu schade* (J. Wassermann); *Er hat genug für immer von dieser Existenz* (St. Zweig). Проте кількість тривалентних предикатів стану в німецькій мові досить незначна, тому вважаємо за можливе трактувати їх як периферію слів КС.

Особливості семантики стану, комунікативні завдання, функціональна спрямованість реченневої синтаксичної конструкції зі словами КС у зіставлюваних мовах зумовлюють асиметрію кореляції семантико-синтаксичної й формально-граматичної структури. Це насамперед пов'язано з переміщенням суб'єктної синтаксеми зі значенням носія стану в позицію об'єкта стану: нім. *Ihm war es schwül geworden* (H. Mann); *Mir ist wirklich angst* (H. Fallada); укр. *І радісно матері*

стало, і тривожно (М. Стельмах); *Ми мали все, що треба людині* (В. Винниченко).

Двоскладним реченням з предикатами стану в німецькій мові властивий збіг їхньої семантико-синтаксичної та формально-граматичної структур. Предикат і семантично зумовлений аргумент зі значенням суб'єкта чи носія стану представлені в семантико-синтаксичній структурі речення предикатною синтаксемою стану й лівобічними субстантивними синтаксемами на позначення суб'єкта емоційно-психічного, фізичного та інтелектуального стану.: нім. *Karl war damit einverstanden* (F. Kafka); *Er ist meiner Hilfe bedürftig* (Th. Mann).

У результаті дослідження виявлено подібні семантико-синтаксичні типи речень із предикатами стану, репрезентованими словами КС. Суттєвою відмінністю між німецькими й українськими конструкціями є формально виражена бінарність німецьких речень, яка виявляється в облігаторній репрезентації підмета й присудка. Українські ж речення є односкладними безособовими утвореннями, структурно-семантичні різновиди яких зумовлені семантикою слів КС.

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

Концептуальне визначення частиномовного статусу слів категорії стану ґрунтується на двох протилежних наукових підходах, сформованих унаслідок тривалої дискусії граматистів, згідно з якими: 1) слова категорії стану не можуть тлумачитися як окремий лексико-граматичний розряд слів через недостатність неповторюваних в інших частинах мови ознак; 2) слова категорії стану становлять самостійний клас слів на підставі характерних синтаксичних і морфологічних ознак, а також загальнокатегоріального значення. У дисертаційному дослідженні обґрунтовано, що слова категорії стану утворюють окремий лексико-граматичний розряд, відповідно до трьох принципів (семантичного, морфологічного й синтаксичного) щодо класифікації слів за частинами мови. Слова категорії стану – це невідмінювана частина мови, яка позначає різні стани людини та довкілля й виконує в реченні синтаксичну функцію головного члена.

За уніфікованим значенням слів категорії стану в німецькій та українській мовах виявлено шість спільних лексико-семантичних груп в обох мовах: 1) ЛСГ із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини (87 од. у нім. і 91 од. в укр. мові); 2) ЛСГ слів КС на позначення стану довкілля (81 од. у нім. і 84 од. в укр. мові); 3) ЛСГ слів КС з морально-етичною оцінкою стану або доцільності/ недоцільності (45 од. у нім. і 60 од. в укр. мові); 4) ЛСГ на позначення фізичного стану істот (31 од. у нім. і 42 од. в укр. мові); 5) ЛСГ слів КС із суб'єктивною оцінкою стану оточення або щодо тривалості його в часі чи в просторі (25 од. у нім. і 38 од. в укр. мові); 6) ЛСГ слів КС з модальним значенням (11 од. у нім. і 35 од. в укр. мові).

На основі морфологічних і синтаксичних особливостей слів категорії стану в дисертації виділено 2 функціонально-семантичні групи: 1) за характером граматичної сполучуваності слів категорії стану; 2) за структурними різновидами конструкцій зі словами категорії стану.

За характером граматичної сполучуваності словам категорії стану властиві такі морфологічні ознаки: 1) відсутність парадигми відмінювання, за винятком утворення компаратива слів категорії стану на – *o*, – *e* в українській та тих одиниць у німецькій мові, які походять від якісних прикметників; 2) наявність форм часу: а) теперішнього (зі зв'язками *sein*, *werden* і вторинними зв'язками *tun*, *stehen* у німецькій та з нульовою зв'язкою *бути* або напівповнозначними зв'язками *стати*, *зробитися* в українській мові), б) минулого (зі зв'язками *sein*, *werden*, *tun*, *stehen* у формі Imperfekt, Perfekt або Plusquamperfekt / *було*, *стало*, *зробилося*) та в) майбутнього (зі зв'язками *sein*, *werden*, *tun*, *stehen* у формі Futur I / *буде*, *стане* й под.); 3) здатність утворювати умовний і наказовий спосіб, який для слів категорії стану є здебільшого формальним.

Слова категорії стану виявляють свої потенційні можливості в структурі речень німецької й української мов. Критеріями визначення типологічних подібностей і розбіжностей формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах є такі: 1) граматична будова речення (облігаторно двоскладне в німецькій і односкладне – в українській мові); 2) тип зв'язки як носія граматичного значення речення; 3) валентні відношення слів категорії стану в семантико-синтаксичній структурі речень.

На формально-синтаксичному рівні між словами категорії стану німецької та української мов встановлено таку відмінність: слова категорії стану виступають головним членом односкладних безособових речень в українській мові, тоді як граматична система німецької мови тяжіє до формальної завершеності речення, а тому імперсональні конструкції з предикатами стану містять обидва елементи граматичної основи: суб'єкт, виражений субституттом *es*, і предикат. Окрім того, слова категорії стану можуть виступати в німецькій мові головним компонентом персональних речень.

Другу ФСТ становлять структурні різновиди речень зі словами КС у зіставлюваних мовах, скласифіковані на основі граматичної будови предикативного центру. Формування семантико-синтаксичних типів речень із словами КС зумовлено валентними особливостями цих слів, що програмують кількість і якість компонентів речення й визначають їхню семантику. Згідно з валентними показниками предикати стану, репрезентовані словами КС, диференціюються на одно- і двовалентні (тільки поодинокі предикати стану німецької мови здатні до відкриття третьої валентної позиції). На цій підставі виокремлено одно-, дво- три- та чотирикомпонентні речення з семантикою стану в зіставлюваних мовах: однокомпонентних речень – 236 реч. в укр. мові, двокомпонентних – 424 реч. у нім. і 364 реч. в укр. мові, трикомпонентних – 208 реч. у нім. і 199 реч. в укр. мові, чотирикомпонентних – 91 реч. у нім. мові. Окрему підгрупу становлять конструкції з подвійною предикативною основою, структурованою предикатом стану й інфінітивом (96 реч. у нім. і 201 реч. в укр. мові). Окрім того, деякі слова КС німецької мови можуть функціонувати у двоскладних реченнях (181 реч.).

Характер семантико-синтаксичної валентності предикатів стану, репрезентованих словами категорії стану, зумовлює відповідний семантичний різновид суб'єктної синтаксеми – носія стану, вираженого іменниками-назвами істот, займенниками або власними іменами. Диференційною ознакою цієї синтаксеми є пасивність. Морфологічним засобом вираження семантико-синтаксичної функції суб'єкта стану є здебільшого давальний відмінок, рідше – прийменникові конструкції в обох мовах. Для певної групи слів КС німецької мови носієм стану виступає називний відмінок. З морфологічного погляду об'єктна синтаксема в реченнях із словами КС репрезентована такими варіантами: формами родового й давального відмінків іменників або займенників в обох зіставлених мовах, а також орудного – в українській. Варіантні форми локативних і темпоральних синтаксем залежать від семантичного наповнення предикатів стану.

Для конструкцій зі словами КС як німецької, так і української мов характерна розбіжність значеннєвої та формальної будови речень, тобто асиметрична кореляція, яка зумовлена переходом називного відмінка суб'єкта стану в позицію давального й перетворює активну конструкцію на пасивну. Симетричну кореляцію спостерігаємо тільки в тих німецьких конструкціях, суб'єкт яких репрезентовано називним відмінком, оскільки ототожнення компонентів семантичної структури речення й синтаксичних функцій цих членів речення можна здійснювати лише в межах елементарних двоскладних речень.

Перспективним напрямом дослідження є подальше вивчення зв'язку валентності з семантико-синтаксичною структурою речення, конститутивної ролі предикатів різних семантичних типів у формуванні речення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пянковська І. В. До проблеми категорії стану в українській і німецькій мовах / І. В. Пянковська // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во Херсон. держ. ун-ту, 2005. – Вип. 1. – С. 112–116.

2. Пянковська І. В. Лексико-семантичні особливості категорії стану в українській і німецькій мовах / І. В. Пянковська // Наук. записки. – Серія “Філол. науки (мовознавство)”. – Кіровоград : РВВ Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 59. – С. 341–349.

3. Пянковська І. В. Граматичні особливості категорії стану в українській і німецькій мовах / І. В. Пянковська // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненськ. держ. гуманітарн. ун-ту. – Рівне : Рівненськ. держ. гуманітарн. ун-т, 2005. – Вип. 13. – С. 124–128.

4. Пянковська І. В. Формально-синтаксична структура речення з категорією стану в німецькій і українській мовах / І. В. Пянковська // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія “Лінгвістика” : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во Херсон. держ. ун-ту, 2006. – Вип. III. – С. 64–69.

5. Пянковська І. В. Валентнісний потенціал категорії стану в українській і німецькій мовах / І. В. Пянковська // Наук. записки. – Серія “Філол. науки

(мовознавство)". – Кіровоград : РВВ Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка, 2006. – Вип. 67. – С. 116–120.

6. Пянковська І. В. Кореляція семантичної й формально-граматичної структури речення з предикатами стану / І. В. Пянковська // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун-т, 2007. – № 26. – С. 133–137.

7. Пянковська І. В. Структурні моделі конструкцій з іменними предикатами стану в українській і німецькій мовах / І. В. Пянковська // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : Хмельницьк. нац. ун-т, 2007. – Ч. II. – Вип. 3 – С. 149–152.

8. Пянковська І. В. Семантико-синтаксична структура речень із категорією стану в українській та німецькій мовах / І. В. Пянковська // Гуманітарний вісник. Серія "Ін. філологія" : всеукр. зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаськ. держ. технолог. ун-т, 2007. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 449–453.

9. Пянковська І. В. Репрезентація суб'єкта в конструкціях із предикатами стану в німецькій й українській мовах / І. В. Пянковська // Наук. записки. – Серія "Філол. науки (мовознавство)". – Кіровоград : РВВ Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75 (2). – С. 104–107.

АНОТАЦІЇ

Пянковська І. В. Слова категорії стану в структурі речень німецької й української мов. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2009.

У дисертаційній роботі узагальнено наукові підходи щодо частиномовного статусу слів категорії стану в сучасному мовознавстві та аргументовано авторську позицію визнання таких слів самостійним лексико-граматичним розрядом; визначено лексико-семантичні й граматичні особливості слів категорії стану як частини мови в зіставляваних мовах, розроблено критерії виявлення типологічних подібностей і розбіжностей формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах; виявлено шість спільних лексико-семантичних груп слів категорії стану в німецькій та українській мовах та дві функціонально-семантичні групи за характером їхньої граматичної сполучуваності з іншими компонентами речення; проаналізовано структурні та семантико-синтаксичні типи речень зі словами категорії стану; встановлено співвідношення семантичної й формально-граматичної структури речень зі словами категорії стану в зіставляваних мовах; упроваджено методику зіставлення формально-граматичної й семантико-синтаксичної будови речень у німецькій та українській мовах.

Ключові слова: слова категорії стану, предикат стану, структурно-семантичні типи речення, семантико-синтаксична валентність, предикатна синтаксема, суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема, локативна синтаксема, темпоральна синтаксема.

Пянковская И. В. Слова категории состояния в структуре предложений немецкого и украинского языков. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена сопоставительному исследованию предложений со словами категории состояния в немецком и украинском языках. В работе обобщены научные подходы относительно статуса слов категории состояния в современном языкознании и аргументировано выделение этих лексических единиц в самостоятельный лексико-грамматический разряд слов на основании синтаксической функции главного члена предложения, морфологических характеристик и общего лексико-семантического значения; установлены лексико-семантические, а также грамматические особенности слов категории состояния, разработаны критерии определения типологических сходств и различий, формально-грамматической и семантико-синтаксической организации предложений со словами категории состояния в немецком и украинском языках; выявлены шесть общих лексико-семантических групп слов категории состояния в сопоставляемых языках и две функционально-семантические группы по характеру их грамматической сочетаемости с компонентами предложения; проанализированы структурные типы предложений со словами категории состояния; установлено соотношение семантической и формально-грамматической структуры предложений со словами категории состояния в немецком и украинском языках; внедрена методика сопоставления формально-грамматической и семантико-синтаксической организации предложений в немецком и украинском языках.

Сравнительно-типологический анализ грамматических особенностей слов категории состояния позволил сделать вывод об их значительном сходстве. В частности, общим является отсутствие словоизменения (за исключением образования компаратива), синтаксическая функция, употребление со связкой, аналитическое образование видо-временных форм, способность управлять падежами. Основное отличие заключается в том, что в украинском языке слова категории состояния могут употребляться с нулевой связкой, тогда как в немецком языке ее наличие обязательно.

В работе установлен характер взаимоотношений между формально-грамматическим строением предложения и его семантической структурой; предложена характеристика структурных разновидностей безличных предложений со словами категории состояния в немецком и украинском языках.

Сопоставление семантико-синтаксических отношений в предложениях со словами категории состояния позволило определить валентный потенциал этих слов и лексико-семантическое наполнение правосторонних и левосторонних синтаксем. Установлено, что предикаты состояния могут быть в обоих языках авалентными, одно- или двувалентными. Исключением являются только те

предложения в немецком языке, субъект состояния в которых выражен номинативом, так как они формально могут открывать третью валентную позицию.

Кроме того, в диссертации исследована корреляция семантической и формально-грамматической структуры предложений с предикатами состояния, а также установлены общие и отличительные особенности функционирования предикатов со словами категории состояния в немецком и украинском языках.

Ключевые слова: слова категории состояния, предикат состояния, структурно-семантические типы предложения, семантико-синтаксическая валентность, предикатная синтаксема, субъектная синтаксема, объектная синтаксема, локативная синтаксема, темпоральная синтаксема.

Piankovska I. V. The Words of the Category of State in the Structure of German and Ukrainian Sentences. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – M. P. Drahomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2009.

This thesis systematizes scientific approaches to the parts-of-speech status of the category of state in contemporary linguistics and substantiates the author's viewpoint as to the recognition of such words as a separate part of speech; lexical, semantic, and grammatical features of the words of category of state as a separate part of speech are defined; criteria of identification of typological similarities and differences of formal grammatical, semantic and syntactical structure of sentences containing these words in German and Ukrainian are worked out; six lexical semantic groups of the words of category of state common for German and Ukrainian, and two functional semantic groups grounded upon their grammatical combinability with other sentence components are established; structural types of sentences with the words of category of state are analyzed; correlation of the semantic and formal grammatical structures of sentences with the words of category of state in the languages compared is defined; methods of comparison of formal grammatical, and semantic syntactical sentence structure in German and Ukrainian are applied.

Key words: the words of category of state, a predicate of state, structural and semantic types of sentence, semantic and syntactical valency, predicate syntaxem, subject syntaxem, object syntaxem, locative syntaxem, temporal syntaxem.